

Türk Dünyası Masallarından Yansıyan Şaman Olgusu

Kadriye Türkan*

Öz

Toplumun, toplumsal ve edebî hayatının hemen her alanına tesir eden din ya da inancı, resmî olarak başka bir din veya inanç ile değiştirilse de gayri resmî olarak; edebiyatta, sanatta, folklorda gücü oranında daha uzun yıllar ya da yüzyıllar yaşama devam etmektedir. Bu bağlamda Sibirya ve Orta Asya'dan başlayarak dünyanın değişik bölgelerinde varlığını sürdüren Şamanizm ile sözlü nesir anlatılardan olan masal arasındaki ilişki, Şamanın dinî ayinler esnasında, masal türündeki anlatıların icracısı olmasına kadar uzanmaktadır. Bu da Şamanın doğrudan veya dolaylı olarak masala dâhil olmasını kaçınılmaz hale getirmektedir. Şamanizme ait evren algısı, Şaman olma, kadın Şamanlar, Şamanın görevleri, ölüp dirilme, şekil değiştirme, kamlama, sağaltım, fal, vb. birçok unsur başta masallar olmak üzere halk edebiyatının diğer türleri içerisinde aktararak günümüze kadar ulaşmıştır. Makalede, Türk Şamanizminin ve Şamanın, Türk dünyası masallarına hangi unsurları ile ne ölçüde yansıdığı üzerinde durularak; Altay, Azerbaycan, Baraba, Başkurt, Hakas, Kazak, Kazan-Tatar, Kırgız, Kırım-Tatar, Nogay, Özbek, Şor, Saha (Yakut), Tıva'dan derlenen masallardan seçilen örnekler üzerinden değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler

Türk masalları, Şamanizm, Şaman, Kam, hayvan ana, şekil değiştirme

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü– Burdur / Türkiye
kturkan@mehmetakif.edu.tr

Giriş

Şamanizm, XIX. yüzyılda başta Rus araştırmacılar olmak üzere pek çok araştırmacı, etnolog ve folklorcunun doğrudan veya dolaylı olarak ilgisini çeken Sibiryâ ve Orta Asya'dan başlayarak, hâlâ dünyanın değişik bölgelerinde bizzat yaşayan ya da başka inanç sistemleri içerisinde varlığını devam ettiren bir olgudur. Bu olgunun baş aktörü olarak *Şaman*, Şamanizm denildiğinde ilk akla gelen isimdir. *Şaman* terimi, “saman veya samana” kökünden türemiş olup Tunguzca *Şaman* sözcüğünden gelir ve terimi Tunguzlardan öğrenen Ruslar aracılığı ile Avrupa'ya yayılmıştır. *Şaman* kelimesi Evenk'lerde “Ben bilirim” anlamını taşır. “Yani başkalarının bildiğini de bilirim, başkalarının bilmediklerini de bilirim” (İnayet 2007: 67) demektir. Çünkü *Şaman*, her şeyi bilendir. Nioradze “saman”ın, “coşmuş, durmadan oynayan, bir oraya, bir buraya sıçrayan kişi” anlamına geldiğini iddia eder. Schlegel, Donner ve Poppe, *Şaman* kelimesini “dilenci rahip, Budist derviş” anlamını ifade eden, Sanskritçe “sramana ya da çramana”, Pali dilinde “samana” ile açıklar (Buluç 1970: 310). Kelime, ilk kez XVII. yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin'e giden E. İsbrand ile yol arkadaşı A. Brand'ın izlenimlerini anlatan seyahatnamede geçer. Bu kitaba göre, Tunguzlarda *Şaman* ya da *Saman* bir tür “rahip, sihirbaz” demektir. Böylece Rusya'nın Doğu Sibiryâ ile direkt ilişkiye girdiği zamanlardan başlayarak, Avrupa'da yazılmış olan kitaplarda *Şaman* terimi ile kastedilenin Tunguz sihirbazları (Buluç 1970: 310) olduğu anlaşılmaktadır.

Uluslararası bir terim olan *Şaman*, Türk halkları arasında *Kam* (gam, ham, oyun) kelimesi ile karşılanmaktadır. *Kam*, Turfan metinleri ile; *Codex Cumanicus*, *Kitâbu'l-İdrâk li-Lisâni'l Etrâk*, *Kutadgu Bilig* (Arat 1991: 87-151-281-378), *Divânu Lugâti't Türk* (Atalay 1992: III: 443) adlı eserlerde de geçmektedir. Orta Asya *Şamanları*, *Kam* dışında “perihan, falbin, bakış” gibi değişik isimler taşımaktadır.

Her araştırmacının Şaman anlayışı, adlandırışı ve yorumu farklıdır. Dinler tarihi uzmanı Eliade'ye göre Şaman, “bir sihirbaz ve bir otacıdır; bütün hekimler gibi onun da hastalıkları sağalttığına; ilkel ve çağdaş bütün sihirbazlar gibi ‘fakirsel’ mucizeler gösterdiğine inanılır. Ama o, bunlardan başka, ruhgüder (psychopompe) dir de ayrıca rahip, mistik ve ozan da olabilir” (1999: 22). Şaman bu bağlamda, mistiklerin arasında değerlendirilmesi gereken büyük bir ruh uzmanıdır. Basilov, Şamanı “insanlık tarihinde gelişigüzel bir figür değildir. Şaman, kültürünün normları tarafından dikte edilen fonksiyonları üstlenen bir kişidir” (1996: 5) biçiminde anlamlandırır. Sullivan ise “ruhları kontrol etmede uzmanlaşmış olan, ruhların dünyasına girebilen, toplumun ilahî ve fiziksel yaşamını dengele-

yip düzenleyen kişilerdir” (1994: 30) şeklinde tanımlar. Buluç, Şamanı “Şamanizme bağlı halklarda ruhlarla insanlar arasında aracı rolünü oynayan bir din adamı” (1970: 310) Aydın (1994: 488), toplumun dinî-sihri hayatına yön veren kişi (1994: 488); Hassan, din adamından çok, kamusal görevli ve icraatçı (2000: 67) olarak değerlendirir. Bayat ise “öteki dünya olarak betimlenen ruhların veya gözle görülmeyen varlıkların dilini bilen, dolayısıyla iletişim sağlamak için tercümanlık yapan Şamanlık sisteminin bir temsilcisidir” (2006: 22) olarak değerlendirir. Bayat’a göre Şaman doğuştan şair, şarkıcı, oyuncu, müzisyen ve dansçıdır (2004: 26). Abdülkadir İnan’ göre de “Şaman (Kam), Şamanistlerin inançlarına göre, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine malik olan kişidir” (2000: 75). Kısacası Şaman, bazı araştırmacılar için iflâh olmaz bir akıl hastası, histerik bir insan iken, kimine göre doğaüstü güçlere sahip bir fenomen; kimine göre büyücü, kimine göre otacı, kimine göre korkulması bir adam ve kimine göre de büyük bir sanatçı ya da sahtekârdır.

Şamanı Şaman yapan diğer özellikler değerlendirildiğinde o, çok fazla konuşmaktan ve gösteriştan hoşlanmayan, dünyanın gizleriyle ilgilenen ve yolunu sezgileriyle bulan, farklı bir güç ve bilgiye sahip sıradışı bir insan; hastalıkları sağaltan uzman bir psikolog, dans ve şir ustası yetkin bir sanatçı, siyasi açıdan iyi bir yönetici ve planlamacı olup; yaşamın, doğurganlığın, sağlığın ve ışıklı dünyanın temsilcisi, karanlık ve kötülüğünde en büyük düşmanıdır.

Bazı Şamanlar, aynı zamanda kabilenin öğütçüsüdür; gökyüzü ve yeraltına yaptıkları yolculuktan döndükten sonra insanlara ve hayvanlara kötülük edenlerin cehennemde muhatap oldukları eziyetleri, iyi insanların ise öldükten sonra göklerde iyi ruhlarla birlikte rahat yaşadıklarını naklederler.

Fuzuli Bayat’ın, Wolsh’dan aktardığı üzere Şamanlığın belirleyicisi, “Şamanın isteği doğrultusunda farklı bir şuur durumuna geçme, bu şuur durumunu muhafaza ederek hissi olarak farklı bir âleme seyahat etme ve bu seyahatten edinilen güç ve bilgidan yardım bekleyenler için yararlanma” (2004: 21) olmak üzere üç gösterge mevcuttur. Diğer din adamlarından farklı olarak Şamanın başlıca görevi, doğaüstü kuvvetlerle yani bilinmeyenle iletişimi sağlamak olduğundan; bunun için belli bir eğitime, bilgi birikimine sahip olması, kabilenin mitolojini ve Şamancıl gelenekleri öğrenmesi, yani “sırrı erme” sürecini tamamlaması şarttır.

Şamanizmin üzerine kurulduğu sistemin en önemli kişisi Şaman, genelde ergenlik döneminde aldığı çağrı ile Şaman olmak için aday olur. Aday Şaman, çağrıdan başlayarak “ritüel parçalanma- sırrı erme- eğitim” süreçlerini bir ecdat Şamanın denetiminde tamamlayarak mesleğini icraya başlar.

“Ritüel parçalanma” onun ruhlarla ilişkiye girerek tabiatın gizlerini öğrendiği, kozmik kuşaklar arası seyahat gücünü kazandığı ve Şamanlık yetisini yepyeni bir insan olarak doğmak suretiyle, elde ettiği zor bir süreçtir. Ayrıca “sırta erme” süreci Şamana, başta “hayvan ana” olmak üzere koruyucu ve yardımcı ruhlarla temas imkânı sağlar. Şaman, Şamanlığı boyunca diğer Şamanlarla mücadelesini hayvan anası vasıtasıyla yaparken, yardımcı ruhları sayesinde de Şamanlığın gereği üzerine düşen görevleri yerine getirecek; sağaltım, hava olaylarının kontrolü, ölünün ruhunun yeraltına götürülmesi, kısırlık, av, kurban vb. durumlarda etkin rol oynayacaktır.

Şaman ayini ya da “kamlama” Şamanın tüm gücünü ve yeteneğini kullandığı, müzik, dans ve şiiri içine alan teatral özelliği yüksek bir performans olarak dikkat çekmektedir. Kamlama öncesi belli bir hazırlık ve arınma devresi geçiren Şaman, uygun şartlar sağlandıktan sonra ayine başlar:

Kamlamanın amacı bellidir. Hastaları sağaltma, ölümlerin öbür dünyaya göçüşlerine eşlik etmek, geçmişi ve geleceği bilmek, ırklamak, av büyü-sü yapmak, yada taşı kullanarak yağmur yağdırmak. Kamlar, yardımcı ruhlarla temas kurarken belli bir psikopatolojik ruh halatine dalarlar. Bir saralı gibi ayılır, bayılır, vecde gelip sanrılar görmeye başlarlar. Kamlama daima bir çeşit isteri nöbetleri sırasında yapılır. O anda Kam ile hazır bulunanlar arasında ilişki kopar. Kam tören esnasında yapa-yalnızdır... (Divitçioğlu 2005: 130).

F. Bayat, Şamanın “kamlaması ya da kamlık” kodunun şematik açılımını-siparişi→Şaman→ ruh- olarak verir. “Şamanın en belirgin fonksiyonları esasen Kamlık zamanı gerçekleşir. Şaman, Kamlık esnasında ruhlarla ilişkiye girer; öteki dünyayı kendi dünyasına taşır, seyircileri gizemli bir âlemlerle tanıştırır” (2006: 215-217). Şaman, gerçek manada Kamlık ettiği zaman Şamandır. Bu bağlamda Kamlık bilgiyi öğretmede bir araçtır ve bu işlem için tapınak kullanılmaz. Şamanlığın kendine özgü yapısı bu süreçte belli kalıpları, benzerliği ya da tekrarı içinde barındırmaz.

Masal-Şamanizm İlişkisi

Masal-Şamanizm, masal-Şaman ilişkisine gelince toplumun, toplumsal ve edebî hayatının her alanına sirayet eden din ya da inancı, resmen başka bir din veya inanç ile değiştirilse de gayri resmî olarak; sanatta, edebiyatta, folklorda gücü dâhilinde daha uzun yıllar ya da yüzyıllar yaşamını sürdürür. Bu çerçevede Şaman olma, Şamanın görevleri, ölüp-dirilme, şekil değiştirme vb. Şamanizme ait birçok öge başta masallar olmak üzere halka ait yaratmalar içerisine aktarılma yoluyla yerleştirilerek korunmuştur.

İnsanoğluna ait masal niteliğindeki en eski yaratmaların anlatıcıları, Şaman ya da Kam olarak adlandırılan din adamlarıdır. Bu anlatmalar, dinsel ayin ve törenlerde belli ritüeller çerçevesinde, müzik eşliğinde ve özellikle gece gerçekleŐtirilen icrlardır:

Mitik dönemin tamamlanması sırasında, Şaman ve Kamların görevinin üçe parçalandığı, tamamen olağanüstü özelliklerin masallara, kahramanlık ve olağanüstü özelliklerin destanlara, olağanüstü dinî özelliklerin ise efsanelere geçtiğini ve bu üç türün karŐılıklı ilişki içinde eŐ zamanlı olarak var olduğunu, bunlardan masal ve efsanenin belli bir anlatıcı tipine bağlı olmadan, destan türünün ise belli bir anlatıcı tipine bağlı olarak yaratılmaya baŐladıklarını düŐünmek mümkün olabilir (Ekici 2005: 227)

Masal fantastik yapısı, olağanüstü kahramanları ile sihir ve büyüye yoğun Şekilde yer veren bir tür olarak, Şamanizm için son derece ideal bir zemin oluŐturmuŐ; Şamanizmin pek çok unsuru masalın bünyesine dâhil olurken, Şamanın görevleri de masal kahramanına ya da kahramanlarına aktarılmıştır.

Şaman, değerlendirmeye tbi tutulan Türk dünyası masallarında doğrudan ve dolaylı olmak üzere birçok niteliği ile yer alır: 1- Anlatılarda Şaman (Kam) diye bahsedilmek suretiyle gerçek kimliği ile doğrudan masala dâhil olur. 2- Masal kahramanının sahip olduğu Şamancıl zellikler vasıtasıyla Şamanın g ve niteliklerine gönderme yapılır.

1. Şaman Kimliği İle Doğrudan Masala Dâhil Olma

Şaman, Altay-Sibirya Türk masallarında masala doğrudan dâhil olur. Ancak kelime daha önce de ifade edildiği gibi Türkler tarafından Kam olarak kullanılmaktadır. Altay, Hakas, Şor, Tıva ve Yakut masallarında Kam, kendi kimliği ve özellikleri ile karşımıza çıkar. Zira Altay’da günümüzde de geleneksel din olan Kamlık inancı topluluk yaŐamının vazgeçilmez parçasıdır. N. YugeŐeva bu doğrultuda Altay’da Şamanizme bakış açısını “Kamlık inancına “Şamanizm” denilmesi Altaylılarca hoŐ karŐılanmamaktadır. Şamanizm onlarda “kötü kelime” olarak geçmektedir ve bu kelimeyi Ruslar kullanmaktadır. Kam, ruhlar ile insanlar arasında iletişimi sağlamaktadırlar. Kamlığın ne bir okulu ne de bir öğreticisi vardır. Bir Kamın duası, başka bir Kamınkine benzemez. Kamlık inancına, birçok insan yanlıŐlıkla din dese de dünyanın en eski inancısıdır. Eğer Kamlık bir din olsaydı İncil, Kur’an gibi kutsal kitapları olurdu” (2001: 203) Şeklinde zetlemektedir.

Yoksulun Kızıyla Zenginın Oğlu (Dilek 2003: 480) ve *Annuşka* Altay masallarında Şamana, daha çok temel görevi Şaman ayini yani *kamlama* için

müracaat edilmekte, Şaman bu yolla masala dâhil olmaktadır. Masal kahramanları her türlü hastalığın iyileştirilmesi için Kama başvurur. Ancak Kamın her defasında bu hastalıkları iyileştirme gücü yoktur. Masalarda *kamlama* genellikle başarısızlıkla neticelenmektedir. Nitekim *Annuşka*'da kötü kalpli üvey annenin hastalığına müdahale eden Kamlar, onun niyetini anlamaz ve kadının hastalığı gittikçe kötüleşir (Dilek 2003: 565).

Altaylardan derlenen *İristu* masalında Ak-kaan'ın Kamlara verdiği ziyafetten bahsedilmektedir. Kamlar, toplumun nabzını elinde tutan grup olarak daima kendilerinden korkulan ve saygı duyulan kişiler olmuşlardır. Bu da onların toplumsal faaliyetlerde, ziyafetlerde ön saflarda yer almalarına, memnun edilmeye çalışılmalarına yol açar. Zira Kamı kızdırmak, sahip olduğu düşünülen güçler nedeniyle kişi ve toplum için tehlike arz eder. *İristu*'da Kamlar, ziyafette yedirilip içirilir ve yıllık içinden istedikleri atı seçmelerine izin verilir. Ancak kağan ve ailesinin derdine çare olamayacaklarına hükmedip içlerinden yaşlı bir Kam şöyle der: “Yeryüzünde bütün Kamlardan üstün Teltekpey adlı Kam var. Bizim gücümüz yetmiyor. Bu işe çare bulsa o bulur. Hemen sözleşip İristu'yu o Kama göndermişler. İristu, Teltekpey Kama varmış. Ulu Teltekpey Kam gök boğasına binip, dişlerini gıcırdatarak Ak- kaanın yerine ulaşmış. –Böyle bir hastalığı iyileştiremezsem Altay'ı aşan adım, ünüm, şanımlı nerede? Pipo ve tütün içerek onları birbirinden ayırırım, diye Teltekpey yavaşça binitinden inip, etrafı şöyle bir dolaşıp yeşil otlara oturmuş” (Dilek 2003: 518). Fakat o da İristu'nun sihirli taşına yapışır ve bir şey yapamaz. Masalda, gök boğaya binen Teltekpey adlı Kam, ziyafete gelen ve derde çare olamayan diğer Kamlara alternatif olarak çağrılmış ancak o da bir şey yapamadan diğerlerinin akıbetine uğramıştır. Kamların seçim şekillerinden başlayarak, Kam olana kadar geçirdikleri süreç ve imtihanlar dikkate alındığında farklı özelliklere ve güçlere sahip oldukları bilinmekte ve Şaman efsanelerinde (Bayat 2004) de bu durum sıkça dile getirilmektedir. Aynı durumla Yakutlardan derlenen *Ak ve Kara Tanrıların Oğulları* (Makas 2000: 255) adlı masalda da karşılaşılır. Son derece güçlü olduğu ifade edilen ve ismen anılan Kutuyah Şaman, derde çare olmakta aciz kalır.

Et Parçalarından Takıları Olan Şaman Kıkillaan (Yakut) adlı anlatmanın ana kahramanı Şaman olup masal onun çevresinde gelişmektedir. Şaman Kıkillaan gerek giysisi üzerinde taşıdığı et parçaları, gerek *ayı ve abası* soyundan gelen eşleri ile öne çıkmaktadır. Şaman Kıkillaan'ın sahip olduğu kostüm, Şaman olarak gücüne bir göndermedir. Masalda “Onun boy-nuzsuz ve kuyruksuz sarı bir ineği vardı” (Duranlı 2010: 245) denilerek, mal varlığının azlığından bahsedilmektedir. Genel olarak ne kadar olağa-

nüstü güçlere sahip olurlarsa olsunlar Şamanlar, mülkiyet itibarıyla fakir insanlardır. Masalda Kıkıllaan, hastalanan zengin komşusunu iyileştirmek üzere *kamlama* için çağırılır. Şaman Kıkıllaan, *kamlama* esnasında orada bulunan ve kendisinden korktukları için *ayü kızı* eşine yardım etmeyen insanları da kafalarını kopartmak suretiyle cezalandırmaktadır.

Masalda Şamanın *ayü ve abası* soyundan gelen eşleri ile Kıkıllaan'ın hem iyi hem de kötü (abası) ruhlara hükmettiğine dolayısıyla Şaman olarak gücüne işaret edilmektedir. Nitekim masalın derlendiği Yakutlarda “ak Şamana-ayü oyun, kara Şamana-abaası oyun” (Eliade 1999: 217) adı verilmektedir. Şaman Kıkıllaan bu durumda ak ve kara Şamanlara has tüm özellikleri bünyesinde barındırmaktadır.

Ak Sağış, Kara-Sağış İyi Alışkı (Aça 2007: 399-406) adlı Tuva masalında Ak Sağış'ın tüm iyiliklerine rağmen kötü yürekli kardeşi Kara Sağış'ın kendisine yiyecek vermemesi üzerine oba oba dilendiği, *kemik falına* baktığı ve *kamladığından* bahsedilmektedir. Ak Sağış'ın dilenerek ve *kamlaya* rak seyahati esnasında şans yüzüne güler. Vardığı çadırda üç hayvanın konuşmalarına kulak misafiri olarak Karar-Haan'ın kızının hastalığını ve hayvanlarına dadanan belanın nedenini öğrenir. Han'ın obasına Kam kılığında giren Ak Sağış, önce hanın kızını iyileştirir sonra hayvanlarını kurtarır ve Han'ın damadı olur.

Anlatmada kardeş kahramanların ak ve kara olarak isimlendirilmesi ve sahip oldukları kişilik özellikleri ak ve kara Şamanı çağrıştırmaktadır. Şamanizmde Ak Şamanlar yukarı dünya ruhlarıyla yani iyi ruhlarla, Kara Şamanlar ise yeraltı dünyası ruhlarıyla yani kötü ruhlarla bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. Masalda Kara Sağış'ın kötü yürekli bir insan olması dışında Şamancıl özellikleri olduğu bilgisi aktarılmamıştır. Ancak Ak Sağış'ın hayatını idame ettirebilmek için bir Şaman gibi hareket ettiği *kemik falına* baktığı ve *kamladığı* söylenmektedir.

Kamın, *kamlama*'da kullandığı iki enstrüman *davulu* ve *tefi*, *Annuşka*¹ ve *Bıldırçın* adını taşıyan Altay masallarında öne çıkar. *Bıldırçın*'da Kamın davulu, benzetme unsuru olarak yer alır: “Bir defasında Ay-kaan otlu yere göçelim diye bütün halkını ve hayvanlarını toplatmış. İhtiyar iki boz ala doğanına şöyle demiş: -Üç günün başında ay, Kamın davulu gibi yuvarlaklaştığında, bütün kuşlar buraya toplanıp, yeni yere göçmek için bana yardım etsin, benim ülkemi rüzgârdan çabuk dolaşıp, dönüp gelin!” (Dilek 2003: 361). Masalda, Şamanın davulu ruhların toplandığı yer olması itibarıyla konu edilmektedir. Davul veya tef Şamanın, Şamanlık alametleri olarak değerlendirebileceğimiz ve Kamlık etmesi için gerekli olan “giysi,

başlık, davul, ayna, sopa, maske, vb.” nesnelere dendir. Ruhların isteği ile yapılan ve Şamanik esrimede başrol oynayan davul Şamanları diğer din adamlarından farklı kılan en önemli enstrümandır (Dioszegi 2005: 253-279; Potatov 2005: 147-152). Her ne kadar davulsuz Kamlık yapan Şamanlar olsa da davul, Şamanın esas çalgı aletidir. Davul, “insanların isteklerini ruhlara ileten, öteki âlemin iradesini de insanlara çattıran tek kutsal müzik aleti olarak algılanır” (Bayat 2006: 194). Şor, Teleüt vb. bazı Türk topluluklarında davul, Şamanın semavî ve manevî eşi, aynı zamanda Şamanı semaya çıkararak ya da yeraltına indiren Şaman bineğidir. Davul ve tokmak tedavide de etkili nesnelere dir.

Arzula'nın Bile Kımsıkayak (Aça 2007: 490-492) adlı Tuva masalında son derece güçlü bir Kam olan Burgan Bakşı, geleceği önceden bilme yeteneği sayesinde aslanın bir adam yiyeceğini görür; yoksul ve hasta birine dönüşerek, aslanın karşısına çıkar. Sağlıklı bir insan yemeyi düşünen aslana, çeşitli hileler ve sahip olduğu güçler vasıtasıyla insanın en hızlı ve güçlü varlık olduğunu öğretir.

Bazı masallarda ise Kamların, kadın² olduğu görülmektedir. *Adı-Cok* adlı Altay masalında ismen bir kadın Kamdan ve oğlundan söz edilmekte ve Kamın, Adı-Cok adını taşıyan oğlunun olağanüstü özellikleri üzerinde durularak Kamlığın soyla anadan oğula geçişine “Önceki zamanda, eski çağda, Bala-Kam adlı bir kadın yaşamış. Onun yalnızca Adı-Cok adlı bir oğlu varmış. O çocuk bahadır yaratılışlıymış... Eşi gittikten sonra bahadır Adı-Cok dışarı çıkarak, bahadır ıslığını çalıp, bahadır narasını attığında, rüzgâr yokken rüzgâr çıkmış, fırtına yokken, fırtına çıkmış, yerin tozu göğe çıkmış, göğün tozu yere düşmüş” (Dilek 2003: 435) cümleleri ile vurgu yapılmaktadır.

Hakaslardan derlenen *Masal: 21*'de kadın Kamın toplum için üstlendiği görevlerden biri olarak *fal* baktığından bahsedilmektedir: “Fakir kardeş kadın Kamın yaşadığı yere gelmiş. Kam çok zengin bir kadıymış. Kadın Kam “Nereye gidiyorsun, oğlan?” diye, sormuş. Fakir kardeş: “Bu gece zengin kardeşimin arkadaşı öldü! Onun ölüm nedenini öğrenmeye geldim” demiş. İhtiyar kadının üç oğlu ormana avlanmaya gitmişler. Mevsim sonbaharmış. Oğulları o gün gelecekmış. Kam fala bakmış. Fala bakarken fakir kardeş onun, “Onu kendi kardeşi öldürmedi mi?” dediğini duymuş. Delikanlı falın sonuna kadar beklemiş. Fal bittiğinde, Kamı değnek ile boynuna vurarak öldürmüştür” (Katanov 2000: 290). Anlatmada Fakir kardeş, kadın Kamı işlediği cinayeti *fal* yeteneği sayesinde bildiği için gözünü kırpmadan öldürür. Masalda olduğu gibi kadın Kamı yani kutsalın temsilcisini öldürmek kişiyi ve kişinin mensup olduğu gurubu etkileyebilir. Nitekim olağanüstü güçleri olan ve toplumun kendilerinden korktuğu bu tür insanları öldürmek genelde felaket getirir.

Çaçah Kız adını taşıyan Hakas masalında zengin adamın kızına âşık olan Kam, zengine kızını gözlerden gizlemesi için akıl verir. Zengin, Kamı dinler. Kamın tavsiyesine uyarak adam kızını kutu içinde suya bırakır: “Çaçah kız köpek olmuş, Kamı tutup parçalamış” (Arıkoğlu 2003: 173- 174). Anlatmada, Kamın öldürülmesi bir önceki masalda olduğu gibi haksız yere bir katletme değildir. Zira Kam asıl misyonundan sapmış ve toplum üzerindeki gücünü kullanarak kötü niyetli davranmıştır. *Masal: 21*'de fal yeneği öne çıkarılan güçlü bir kadın Kamdan bahsedilirken, *Çaçah Kız* adlı masalda Kamın gücüne vurgu yapılmaz ve Kamı öldürme meşrulaştırılır.

2. Şaman Niteliklerinin Kahramana Aktarılmasıyla Masala Dâhil Olma

Masalın fantastik yapısı ve kahramanlarını sıradan insanlardan ayıran olağanüstü özellikleri ve güçleri, Şamanizm açısından masalı bulunmaz bir tür hâline getirirken; Şamanizmin pek çok unsuru masalın bünyesine yerleşmiş, Şamanın görevleri de masalın kahraman ya da kahramanlarına aktarılmıştır.

Masalın evren algısı ile Şamanizmin evren tasavvuru büyük ölçüde benzeşmektedir. Şamanizmin *gökyüzü-yeryüzü-yeraltı* olmak üzere üst üste üç kozmik kuşaktan oluşan üçlü evren telakkisi, masalarda da aynı şekilde yer bulur. Ayrıca Şor masalları *Karattı Pergen* (Radloff 1999: 388-405) ve *Aran Taycı*'da (Radloff 1999: 436-445) göğün 3 veya 7 katlı oluşu, Şamanizmde gökyüzünün 3- 7 ya da 9 kat olduğu düşüncesi ile örtüşmektedir (Bayat 2006: 223). Şaman gibi masal kahramanı da sahip olduğu güç ve yardımcıları sayesinde hepsi de ruhlarla dolu olan bu üç kozmik kuşağa istediği zaman girip çıkabilmektedir.

Şamanın sağaltıcı ve ruh-taşıyıcı olması, esrime tekniklerini bilmesi sayesinde; onun ruhu hiç zarar görmeden bedenini terk edip çok uzak yerlere yolculuk yapabilir, yeraltı dünyasına girebilir, göğe çıkabilir. Kendi esrime yaşantısı sayesinde dünya-dışı bölgelerdeki yolları öğrenmiştir. “Gerktiğinde yeraltına inip göğe çıkabilir, çünkü daha önce de dolaşmıştır oralarda... Bu insana yasak bölgelerde kaybolma tehlikesi her zaman vardır gerçi, ama sırra-ermesiyle kutsallık kazanan ve yardımcı ruhlarını da yanına alan Şaman, bu tehlikeyi göğüsleyebilecek ve böyle gizemli bir coğrafyada serüvene atılabilecek tek insandır” (Eliade 1999: 214).

Kozmik kuşaklar arasında rahatça hareket eden Şamanın gök yolculuğu, yeraltı yolculuğu kadar tehlike arz etmese de onun da bazı kuralları ve aşılması gereken engeller vardır. Şamanın gökyüzüne çıkarken kullandığı *köprü*, *merdiven* ya da *evren ağacı*, masalara gökyüzüne çıkaran merdiven ya da kendisine tutunularak göğe çıkılan dokuz renkli gökkuşağı sembolleri ile yansır. Bu yolculuğa çıkabilenler de Şamanlar gibi *sırra-erme* süreci

geçirmiş belli yeteneklere sahip ve kozmik seyahat yeterliği olan insanlardır. Tıva masalı *Öksüz Oğlan*'da³ kahraman, dokuz renkli gökkuşağına tutunarak üst dünyaya çıkar ya da Hakaslardan derlenen *Ölümü Çalıştıran Oğlan*⁴ adını taşıyan anlatmada masal kahramanı, Tanrıya ulaşmak için gök merdivenini kullanıp üst dünyaya gider.

Şamanın kozmik kuşaklar arasındaki seyahati esnasında en büyük yardımcısı atıdır. Altay masalı *Arık-Bökö*'de, Bökö'yi göğün üçüncü katına götüreren tulpar at ve *Ay Mökö* (Radloff 1999: 408) isimli Şor anlatmasında kahramanı yedi kat göğe çıkararak beyaz kula at ile Şamanın gök yolculuklarında kullandığı at figürü, doğrudan sembolize edilmektedir. Atın giremediği yer yoktur. At da Şaman gibi üç kozmik kuşakta hareket kabiliyetine sahip bir canlıdır. (*Başkurt*) Kurt Oğlu Sıntemir Pehlivan'da (Makas 2000: 166) ise at, bu kez Şamanın yeraltına inişinin bir temsili olarak, kahramanla birlikte yeraltına iner ve onu aydınlık dünyaya çıkarır.

Olağanüstü güç ve özelliklere sahip olan aynı zamanda toplumun nabzını elinde tutan Şamanların, ana rahmine düşmesi de çoğu zaman sıradan değil, olağanüstü yollarla gerçekleşir. Şaman efsane ve memoratlarında farklı örnekleri bulunan bu *olağanüstü hamileliklere* masalarda da sıklıkla rastlanmaktadır. Azerbaycan masalları *Toyuq Bir Qılçlıdı*'da 'derişin tükürüğünden (Tehmasib 2005: 6) ve *Kel Hesenin Nağılı*'nda 'kuş yumurtasından' (Tehmasib 2005: 163) Kazan-Tatar coğrafyasından derlenen *Zülkarneyn Padişah* masalında 'un ufak edilmiş kuru kafanın unundan' (Urmançiev 2001: 139) olmak üzere tıpkı Şaman gibi masal kahramanı da olağanüstü yollarla gerçekleşen bir hamilelik neticesinde dünyaya gelmektedirler.

Şaman, *ritüel parçalanma* ve *ölüp-dirilme* ile diğer dünyaya ait sirlara vakıf olur. Mistik bilgiyle donatılır. Bu ona diğer kozmik kuşaklara seyahat edebilme ayrıcalığı sağlar. En önemlisi de *ölüp-dirilmek* suretiyle yeniden, bambaşka bir insan olarak dünyaya geldiğine ve olağanüstü güç ve özelliklerle donatıldığına olan inançtır. Şorlardan alınan *Han Pergen*⁵ ve Azerbaycandan derlenen *Vefalı At*⁶ adlı masallar, Şamanın *sırta erme* sürecinin önemli bir parçası olan *ölüp-dirilmeye* birer göndermedir. Her iki masalda da masal kahramanları, kemiklerin yıkanarak yerli yerine konulması ile dirilmektedir. Ayrıca ruhların Şaman adayının kemiklerini yapıştırmak için ağız sularını kullanmalarına karşılık olarak *Vefalı At*'ta atın, kemikleri yapıştırmak için hayat suyunu getirmeye gittiği belirtilmektedir.

Ritüel parçalanmayı da içeren *ölüp-dirilme* durumunda ruhlar, adayın vücudunu yedi, dokuz veya doksan dokuz kısma böler; etini kemikten ayırır, başını kesip bir ağaca geçirirler. Sonra etini bir yere toplayıp ağız sularıyla

kemikleri birbirine yapıştırırlar. Bu sürecin en önemli aşamalarından biri kemiklerin bir araya getirilmesidir. Çünkü kemik, göçebe ve özellikle de avcı topluluklarda, insanı harekete geçiren ruhu/canı içinden barındırdığı inancı doğrultusunda, yeniden hayat bulmayı sağlayan temel unsurdur (Bayat 2006: 61). Son aşamada ise başı bedenine üzerine koyarak aday diriltir.

Şaman, *ölüp-dirilme* gibi sıradan bir insan için imkânsız bir eylemi gerçekleştirerek olağanüstü yeteneklerle donanır. Şaman efsane ve memoraatlarında da örneklerine tesadüf edildiği üzere, bu yolla kendisi de ölüyü diriltme, cansız nesnelere canlandırabilme gücü elde etmektedir.

Yakut Şaman inancı, ilk Şaman olan Arkıl ya da An Arkıl Oyun'un ölüleri diriltecek güce sahip olduğu şeklindedir (Bayat 2006: 157). Şaman efsanelerinde, Şamanın üç günlük ölüyü diriltebildiği (Bayat 2004: 165-166) doğrultusunda bir söylence mevcuttur. Bunda amaç "Şamanın gücünün büyüklüğünü göstermekle beraber, zamansız ölümü önlemektir" (Bayat 2006: 264).

Altay masallarından *Arık-Bökö*⁷ ve (Şor) *Altın Taycı*'da,⁸ masal kahramanları ölüyü diriltmektedir. (*Altay*) *Ay Han* (Radloff 1999: 108) masalında işkenceye maruz kalarak, birden çok kez parçalanmak suretiyle öldürülen adam, oğlu tarafından her seferinde yeniden diriltir. Bu Şaman söylencelerinde görülen Şamanın ölüyü canlandırabileceği (Bayat 2004: 165-170) şeklindeki yaklaşımın masala yansması olmalıdır. Zira kahraman, Şamanın diriltme gücüne sahiptir.

Şamanizmde adayın, Şaman olma yolunda geçtiği pek çok sınav ve aşama vardır. *Sırta-erme* süreci, bazı topluluklarda ufak tefek farklılıklar da içerebilir. M. Eliade'nin naklettiği üzere örneğin; adayın ustasından hastalık ve sağaltım yollarını öğrenirken, ustanın gücünü ve bilgisini çırağa geçirebilmesi için *ağzına tükürmesi* ve çırağında bunu yutması gerekir:

Usta çırağın ruhunu yanına alıp uzun bir esrimeli yolculuğa çıkar... Usta çırağa vücudun çeşitli yerlerine musallat olan hastalıkları tanılama ve sağaltım yollarını açıklar. Her vücut kısmının adını söyledikçe adayın ağzına tükürür; "Yeraltı belalarının yollarını öğrenmek için" aday bu tükürüğü yutmak zorundadır. Son olarak Şaman çömezini yukarı dünyaya, göksel ruhların yanına götürür. Çömez artık Şamandır, "kutsanmış bir vücudu" vardır ve Şamanlık yapabilir. (1999: 143)

Bu Şamancıl motif, Tıva masalı *Öksüz Oğlan*'da ortaya çıkmaktadır. Masalda balıkçıl kuşu M. Eliade'nin bahsettiği usta rolünü yüklenerek, masal kahramanına kustuğu yuvarlak nesneyi yutturmak suretiyle "–Öksüz Oğlan

onu ye, dünyanın üzerinde uçan tüylü kuşun sesini duyarsın, kör gözün görecektir; dirseği, bacağı olmayan bedeninin dirseği, bacağı olacak” (Arıkoğlu 2004: 633) şeklinde ifade ettiği pek çok olağanüstü özellik bahşeder.

Azerbaycan masalları *Oh'un Masalı*⁹ ve *Axvay*'da¹⁰ kahramana sihir yoluyla *şekil değiştirme* yetisi kazandırılması, Şaman adayının ustası tarafından eğitilip Şamanlığa hazırlanması ile belli noktalarda uyuşur. Şamanın, *seçim* ve *sırta erme* süreçlerinden geçtikten sonra usta bir Şaman tarafından “Şamanın kaldırılması ya da canlandırılması” (Bayat 2006: 85) şeklinde ifade edilen olayın hemen ardından Şaman öğretmeni eşliğinde kabilenin mitolojisini, çeşitli ayinlerin uygulanış şekillerini ve bu esnada okunacak duaları, esrime usullerini, hastalıklarla baş etmeyi, dans etmeyi, davul çalmayı, fal bakmayı öğrenir ve görünmez güçler yani *emeget* diye adlandırılan “yardımcı ruh”larla samimiyet geliştirir. “Bin yıllar boyunca Şamanlığın felsefi temelleri ve ritüel pratiği usta Şaman tarafından adaya sözlü bir biçimde aktarılır. Ayrıca rüyalarda bu öğretimi için son derece önemlidir” (Bayat 2006: 30).

Masallara sıkça yansıyan Şamancıl özelliklerden biri de *şekil* yani *don değiştirme*dir. Masal kahramanları da Kazan-Tatar masalı *Ak Kurt*¹¹ ya da (*Baraba*) *Jestey Mönkö*¹² de olduğu gibi pek çok dona girme gücüne sahip insanlar olarak karşımıza çıkarlar. F. Bayat Şamanın *şekil değiştirme*sinin önemini şu satırlarla ortaya koymaktadır:

Şamanların don değiştirmeleri başlı başına bir keramet türüdür. Şaman efsane ve memolarlarında geniş bir yaygınlık gösteren don değiştirme, aslında Şamanın hayvan ana tasarımı ile bağlantılıdır. Şaman, kuruyucu ruhu olan hayvan ana donuna girmekle ki, genellikle ayı, kurt, kuş vs. olabilir, kurtulmayı hedeflemiş olur. Aynı şekilde zor durumda kalan ve li, İslamiyet'ten önce kendisinin hayvan anası olarak bildiği hayvan donuna veya ongon gibi kutsadığı kuş donuna, çoğunlukla da bir hayvan şekline girerek kurtulur. Bu da donuna girdiği hayvanın koruyuculuk vazifesini yerine getirdiğini gösterir. Zaman zaman da bizzat hayvanın kendisi velinin yerini olarak ona verilecek zararı engeller. (2006: 163)

(Altay) *Ay Han*¹² masalında kahramanlar yılan donunda, Baraba masalı *Jestey Mönkö*¹³ de ise şahin ve atmaca donunda gökyüzünde savaşır. Örneklerden de anlaşılacağı gibi Şamancıl *şekil değiştirme*nin masallarla paralellik gösterdiği bir diğer nokta da masal kahramanlarının *hayvan donuna* girerek savaşmasıdır. Şamanların hayvan analarının zaman zaman çeşitli sebeplerle savaşı masallara doğrudan aksetmiş olup hayvan anası zarar gören Şamanın da aynı zarara uğradığına olan inanç, masallara aynıyla yansımıştır.

(Azerbaycan) *Balgabag Oğlanın Nağılı* adlı masalda Balgabag Oğlan'ın olağanüstü özelliklerine “Padşah gördü ki, oğlana oh batmır, su batırmır, od yandırmır, elacsız galib, tahtının altında gizletdiyi debbeni oğlana gaytardı, dedi...” (Caferzade 1990: 218) cümleleri ile vurgu yapılır. *Jestey Mönğkö*'de masal kahramanlarının *hayvan donuna* girerek Şaman misal hayvan anaları vasıtasıyla savaşında, Jestey'in baldızı kız, Jer Kara Alp'i başındaki üç altın tüyden tanıyıp ateşe atar ve yakar. Jestey ise ateşten sapaşğlam çıkar. Burada *ateş iyeleri*, kötü kahramanın cezasına katılırken; ateşten sağlam çıkmasından da anlaşılacağı gibi Şaman olan Jestey, ateşe egemen oluşundan dolayı hiçbir zarara uğramadan, ateşin yakıcılığından kurtulur.

Kırgız anlatması *Rum Padişahı ile Turum Padişahı*'nda masal kahramanı için “Kıraankara, kuşların, hayvanların ve bitkilerin dilini bilen, uyuduğu zaman kırk gün uyuyan, uyumadığı zaman da kırk gün hiç uyumayan hızlı bir adammış” (Karadavut 2006: 253) denir. *(Twa) Altın-Kajık*¹⁴ adını taşıyan masalda ise kahramanların dağ, taş, ağaç, hayvan bütün varlıkların dilini anladığı ve bunu sihir gücüyle başardığı söylenir. Masal kahramanının, Şamana has niteliklerle donatılmış olması üstelik bunu sihir gücüyle yapması, kahramana Şaman özelliği yüklerken; bu özelliğini oğluna da geçirmesi yani ona da *gizli dil* öğretmesi, soyla geçen Şamanlığa son derece açık bir göndermedir. (Özbek) *Lokman Hekim* masalında da yine Şamanın tabiatın dilini anlamasına ve hastalıkları bu yolla iyileştirmesine işaret edilmektedir:

Parçalanma zamanı Şaman, kemiklerin adlarını ruhların ona öğrettikleri gizli bir dille sayar. Zihinsel açılmada Şamanın elde ettiği bir yetenek de gizli dil olan Şaman dilini öğrenmesidir. Şamanların gizli dilini yalnız zihinsel açılma süreci yaşamış aday bilir ve bütün hayatı boyunca Kamlık esnasında bu gizli dilden yararlanır. O bakımdan Şaman, ruhlarla ruhların, bitkilerle bitkilerin, kuşlarla kuşların, hayvanlarla da hayvanların dilinden konuşur. Şamanın mitolojik inancına göre bütün varlıkların kendi dilleri vardır ve Şamanın görevi bu dilleri bilmektir. Gizli dili bir başkasının bilemeyeceği, Şaman söylentilerinden de bellidir (Bayat 2006: 74).

Şamanlık, öncelikle tedavi amacı taşır. Şamanın hemen her hastalığı iyileştirme gücü ve yeteneği olsa da ruhi ve psikolojik hastalıkları ve fiziki semptomları tedavi şekli günümüze de aynıyla ulaşmıştır. F. Bayat, Şamanist Türklerde tedavinin; hastalık teşhis edilsin diye ruhların çağırılması, yardımcı ruhların Şamana tedavide ne çeşit bir kurban sunulacağına dair bilgi vermesi, Şamanın tedavi için kozmik seyahate çıkması hastalığı hayvana aktarması ya da canını öteki dünyadan çalarak getirmesi, hayvanın kurban

edilerek Şamanın bu eti hastalık veren ruhlara sunması şeklinde dört aşamalı olarak gerçekleştiğini belirtmektedir (2006: 263).

H. Güngör, Şamanın yaptığı *sihir* veya *büyüye* tedavinin bir türü olarak bakar: “Şamanlar sadece hekim değillerdir, onlar aynı zamanda, sihir ve büyü de yaparlar. Çoğu zaman bu sihir ve büyüler de tedavinin bir çeşidini oluşturur” (2006: 12). İki aşamalı bir tedaviden bahseder: Şamanlar aynı zamanda halk hekimidirler. Hastalıkları iyileştirir, rahatsızlıkları giderirler. Şamanizmde hastalığın iki çeşit tedavisi vardır: 1. Özel- 2. Genel. Özel türde hastalığı sadece Şaman tedavi eder. Bu tedaviye halk katılmaz, genel türde ise tedaviye halk katılabilir. Örneğin; hayvanlar arasında (koyun, at, deve) bir hastalık yaygınlaşıp hayvanlar ölmeye başladığında, diğer insanlar da yapılan tedavi törenine Şaman ile birlikte katılırlar. Bu tür bir yöntem “hastalığı göçürmek” eyleminde de kullanılabilir.

Türk dünyası masallarında Şamanın tedavi gücü ve yeteneği masal kahramanları üzerinden aktarılır. Nogay masalı *İyiliğe İyilik*'te, Hanı yataklara düşüren amansız hastalığı bir otacı (efsuncu) Ata tedavi eder.¹⁵ Kırım-Tatar'dan *Teji Paşa ve Sora Hanım* adlı masalda devin yara olan sırtı Teji Paşa'nın sıvazlaması ile aniden iyileşir.¹⁶ (*Kazak*) *Dekdaş Batır*'da padişahın hastalığının çaresini bahşılar yani Şamanlar bilir.¹⁷ Kırgız masalı *Tek Oğul Canadıl*'da ise Karlıgaç'ın ağzından nakledilen “Ağabeyim çaresizlikten bütün bahşi, doktorları çağırır. Onlar beni iyileştiremezler” (Karayanık 2001: 375) sözleriyle kahramanın hastalığına Şamanların dahi çare olmadığı ifade edilmektedir.

Kırgız masalı *Ulukman*'da¹⁸ Şamanın *sır-ra-erme* sürecinde kendisine öğretilen ve hastalıkları tedavi etmede ona yol gösteren tabiatın diline “Bu yılan kim bulup iki başını keserek suda kaynatıp çorbasını içerse yeryüzündeki bütün otlar bu hastalığa ben çareyim diye yazılıymış” cümlesiyle göndermede bulunmaktadır.

Sonuç

Altay-Sibirya grubu masallarında olduğu üzere, Şamanizmin hâlâ yaşadığı coğrafyaya ait masalarda Şamanizm bir motif olarak değil gerçek bir fenomen, günlük hayatın değişmez bir parçası olarak masala yansır. Diğer Türk topluluklarının masallarında ise bir motifin Şamanizme ait olduğu son derece açık olsa da Şamanın ya da Kamın adı anılmamaktadır.

Günümüzde Şamanlar, daha çok birer otacı yani sağaltıcı durumuna gerilemişlerdir. Yerleşik hayata geçiş ve sınıfsal farklılıkların oluşmaya başlamasıyla beraber Şamanlık da yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Bu tür toplumlarda Şamanın yerini falcılar, sihirbazlar, medyumlar, tabipler ve din

adamları almıştır. Ancak adı geçen gruplardan hiçbirinin Şaman gibi kozmik seyahate çıkması mümkün değildir, hatta imkânsızdır.

Bütün bu bahsi geçen ya da burada adı anılmayan Şamanizme ve Şamana ait unsurların masala ve masal kahramanlarına aktarılması, masal ile Şamanizm arasında ne derece güçlü ve kopartılması zor bir bağ olduğunun işareti olup Şamanizm'in bazen açık seçik bazen mercekle olsa da masala ne kadar sirayet ettiğinin net göstergesidir.

Açıklamalar

- ¹ Annuşka'nın başında dokuz gözlü üvey annesi, hiç kapanmayan dokuzuncu gözü dolayısıyla "Evine döndüğünde ölümcül biri gibi ağlayıp sızlayarak yatmış. Kocası yanına gelerek: "Sana ne oldu böyle, hangi Kama gideyim?" diye sormuş. Togus-kös canı çıkan kişi gibi duyulur duyulmaz şöyle demiş... Fakat kocası onu iyileştirmek için Kamlar getirip Kamlatmış. Togus kös iyice ağırlaşmış. Kamlar Kamlamaktan umudunu yitirmiş, teflerini alıp dönmüşler. Togus-kös'ün ne yaptığını Kamların hiç biri anlamamış..." (Dilek 2003: 565).
- ² Sonsuzluk kadar büyük görünen semanın altındaki bütün doğanın; ormanın, dağın, gölün, kayanın vs. ritüel gösteri veya ibadet yeri olduğunu kabul eden Şamanlık, dünyada bilinen bütün dini ve felsefi sistemlerden etkilendiği gibi, onlar üzerinde de tesirleri görülen tek inanç sistemidir. Şamanlık inancına göre ilk olarak kadın Şamanlar vardı (Bayat 2010: 11).
- ³ Kraliçe Öksüz Oğlan'a: -Üst dünya, alt dünyaya nazaran, çok geniş yerdir, sakın yolunu kaybetme, şaşırma. Bu dokuz renkli gökkuşağından tutunarak, üst dünyaya ulaşsın. Bu gökkuşağından ayrılacak olursan, kaybolup öleceksin- demiş. Öksüz Oğlan dokuz renkli gökkuşağına tutunarak üst dünyaya altın ala atıyla uçarak gidiyormuş. Üç dünyaya ulaşınca görmüş ki, avuç oyuğu kadar sarı dünya gibi değil, ucu kıyısı olmayan dünyaymış. Zavallı Öksüz Oğlan kadınının "ayrılmamalısın" dediği dokuz renkli gökkuşağını takip etmeden, bir ayın otuz gününde yolunu bulamayarak gidiyormuş (Arıkoğlu 2004: 661).
- ⁴ Oğlan ihtiyara (ölüm) Tanrıların nerede olduğunu sorar: "Bu yoldan dosdoğru göğe doğru çıkan merdivene kadar gitmeli. O merdiven doğruca Tanrılara götürür. Merdivenlerden çıkmak da çok uzak. Nasıl ulaştığını bilmiyorum" (Arıkoğlu 2003: 161).
- ⁵ Argo Han'ın kemikleri denizde yüzüyormuş. Han Alıp onları görmüş, Onları denizden çıkarmış, Kemiklerini, etini, her şeyi yıkamış, her şeyi yıkadıktan sonra Argo Han canlanıvermiş. Selamlaşmışlar. Han Alıp "Benimle evlenir misin?" demiş. Evlenmişler (Radloff 1999: 360).
- ⁶ At, delikanlıya kemikleri dışarı çıkarmasını, hepsini yerli yerine koymasını söyledi. Şehzade denileni yaptı. At, "iyi" dedi, "Gideyim hayat suyu getireyim de tamam olsun." At, ağzıyla hayat suyu getirip ölüyü diriltir (Araslı 1985: 49).
- ⁷ Hemen karısı Erke-Koo'nun yanına gitmiş. "Bir zamanlar biz Cer Eezi'nin yerinde savaşırken benimle beraber gelen iki pehlivan arkadaşım ölmüştü, onları bulup diriltmenin çaresi nedir?" diye sormuş. Erke-Koo: "Bu ak ipek bezi sallayıp ararsan, cesetlerini bulursun. Bu kızıl ipek havlumun üstüne büyü yaparsan, arkadaşların dirilir." Demiş." Dediği gibi de olur (Dilek 2003: 415).

- ⁸ Yolun üzerinde ölen adamın karısı bekliyormuş. Kadın ağlayarak “Sana yalvarıyorum, Altın Taycı, Ak Han’ın tek çocuğu, İhtiyarımı canlandır.” demiş. Cebinden altın bir bez çıkarmış Altın Taycı, Bir o yana, bir bu yana sallamış. Dokuz yıl önce ölen adamı canlandırmış Altın Taycı. “Evet, Altın Taycı, dokuz yıl evvel ölen beni canlandırdın!” der (Radloff 1999: 387).
- ⁹ Ertesi gün Oh Ahmed’le eğitime başlamış. Her gün ona bir hayvan kılığına girmesini öğretmiş. Eğitim süresi dolmuş ve Ahmet her şeyi iyi bellemiş (Sabih 1982: 102).
- ¹⁰ Xanoğlanı babası, Axvay’a eğitسن diye verir. Axvay bir cadıger olduğu için verdiği eğitimle Şaman eğitimi belli noktalarda örtüşür (Zeynalli 2005: 64).
- ¹¹ Kurt: “-Ey yiğit! Sen bunun için fazla kaygılanma. O kurt olarak görünen şey ben idim. Benim yetmiş türlü hünerim var, yetmiş türlü surete girebilirim, demiş” (Urmançiev 2001: 117).
- ¹² Karang Attu Han’ın oğlu Ak bir yılana dönüştü, Altun Pökö’nün oğlu Ak bir yılana dönüştü, İki yılan olarak birbirleriyle dövüşüler (Radloff 1999: 103).
- ¹³ Jestey ile baldızının peşine düşen; “Jer Kara Alıp bunun üzerine bir atmaca olup onları izlemeye devam etmiş.” “Jestey Mönkö bunu duyunca silkinip bir şahine dönüşmüş.” İki gökyüzünde savaşır. “O an Jer Kara Alıp’ın kanat sesleri duyulmuş; şimşek gibi oraya geliyormuş. Jestey Mönkö bunu duyunca göğe yükselmiş. Gökyüzünde savaşmışlar, atmacanın ve şahinin tüyleri kazan büyüklüğündeki kara taşlar gibi yere düşmüş. Yedi gün, gece gündüz dövüşmüşler. Yedi gün boyunca tüyleri dökülmüş. Yedinci günün sonunda iki kuş dövüşerek yere düşmüşler. İkisinin de gücü tükenmiş” (Radloff 2000b: 93).
- ¹⁴ Oğlu Altın-Kajık da yıldan yıla büyüyüp, babasına yardım edip, onun isteklerini yerine getirir olmuş. Babası Sakıl tabiatla, çiçeklerle, ağaçlarla, dağlarla, nehirlerle, taşla, toprakla konuşma gücüne, sihrine sahipmiş. O kendi oğlu Altın-Kajık’a da, iki alaca atıyla konuşmayı ve kendi sihir gücünü öğretmiş (Dilek 2003: 463).
- ¹⁵ Çok çok eski zamanlarda, keçi şişen zamanda bir Nogay Han’ı çok kötü bir hastalıktan yatağa düşer. Otacı (efsuncu) Ata, hastalığın çaresini bulup: “Kızıl kuyruklu, atın renkli yayın balığının yağı çaredir” der (Yıldız 2002: 134).
- ¹⁶ Sıska deve: “Sırtım yara oldu, sırtıma kalın örtüler ört! Seni göz açıp kapayıncaya kadar oraya götürürüm.” demiş. Deve böyle deyince Teji Paşa onu baştan ayağa kadar sıvazlamış, devenin sırtı iyileşmiş ve bulut gibi semirmiş. Sonra sırtına kalın örtüler örtüp üstüne binmiş” (Radloff 2000: 194).
- ¹⁷ Padişahın itibar etmediği en küçük damadı sonunda olup biteni padişaha anlatır: “-Hadi, söyle, dinliyorum, demiş han. –Birincisi, siz hastalandığınızda bahşılar sizin hastalığınıza geyik eti iyi gelir demişlerdi, emriniz üzerine şu iki damadınız ve ben ava çıktık. O zaman ben üç tane geyik vurmuştum” (Özcan 2001: 320).
- ¹⁸ Türbede Davarda bulunan Ebu Ali Sina üç yıl okuyup büyüyüp çok bilgili olmuş. Yeryüzünü gezip doktorluk ilmini yayıp bir çok genci toplayarak onları eğitmiş. Okuduklarının birinde yeryüzünde iki başlı bir yılan var. Her başının üstünde de dört tane boynuz var. Bu yılanı kim bulup iki başını keserek suda kaynatıp çorbasını içerse yeryüzündeki bütün otlar bu hastalığa ben çareyim diye yazılmış. İçen kişi bütün bunları anlarmış.

Alastun isimli birisi bunu duyup izin ister (Yılmaz 1994: 218). "...Alastun: -Bana sorarsan çocukla koca karıya gidip fikrimizi doğruca anlatalım, kabul ederseniz burada hizmet etmek istiyoruz diyerek kocakarının evine giderler. Girdiklerinde kapıda beş altı hasta yatıyormuş çocuk birisine eğip bir ot verir yedikten sonra iyileşip kalkarak gidiyormuş" (Yılmaz 1994: 219).

Kaynaklar

- Aça, Mehmet (2007). *Tıva Halk Masalları*. Konya: Kömen Yay.
- Araslı, Alhan Altan (1985). *Azeri Türklerinin Halk Hikâyetleri*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.
- Arat, Reşit R. (1991). *Kutadgu Bilig*. Ankara: TTK Yay.
- Arıkoğlu, Ekrem (2003). "Masallar/Hakas Halk Edebiyatı". *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi (Nazım-Nesir)*. C. 25: 147- 175.
- _____, (2004). "Tıva Türkleri". *Türk Dünyası Edebiyat Metinleri Antolojisi*. C. 6. Haz. Sadık Tural. Ankara: AKM Yay. 626- 709.
- Atalay, Besim (1992). *Divan Lgat-it Türk Tercümesi III*. Ankara: TDK Yay.
- Aydın, Mehmet (1994). "Şamanizmin Eski Türk Dini Hayatı İle İlişkisi". *XI. Türk Tarih Kongresi*. Ankara: TTK Basımevi. 497- 500.
- Basilov, Vladimir N. (1996). "Chosen by the Spirits". *Shamanic World: Rituals and Lore of Siberia and Central Asia*. Edt: Marjorie M. Balzer. North Castle Books. 3-48.
- Bayat, Fuzuli (2004). *Türk Şaman Metinleri (Efsaneler ve Memoratlar)*. Ankara: Piramit Yay.
- _____, (2006). *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Yay.
- _____, (2010). *Türk Kültüründe Kadın Şaman*. İstanbul: Ötüken Yay.
- Baydemir, Hüseyin (2004). *Özbek Halk Masalları İnceleme-Metin*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Buluç, Sadettin (1970). "Şaman". *İslam Ansiklopedisi*. C. 11. İstanbul: MEB Yay. 310- 320.
- Caferzade, Azize (1990). *Anamın Masalları*. Haz: Halil Açıkgöz vd. İstanbul: Türk Dünyası AraŐtırmaları Vakfı.
- Dilek, İbrahim (2003). *Altay Masalları*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Dioszegi, Vilmos (2005) [1978]. "Baraba Türklerinin İslam ncesi Şamanizm İnanıcı ve Bazı Etno-Genetik Sonuçlar". Çev: Ebru zdağ. *Hacı BektaŐ Veli Dergisi* 33: 253- 279.
- Divitçioğlu, Sencer (2005). *Orta-Asya Türk İmparatorluğu/ VI-VIII Yüzyıllar*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Duranlı, Muvaffak (2010). *Saha (Yakut) By Masalları*. Konya: Kömen Yay.
- Ekici, Metin (2005). "Türk Sözlü Geleneğinde Anlatıcılar ve Anlatmalar Arasındaki İlişkiye Art Zamanlı (Diyakronik) ve EŐ Zamanlı (Senkronik) Bir Ba-

- kış". Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı. İzmir: Kanyılmaz Matb.
- Eliade, Mircea (1999). *Şamanizm*. Çev: İsmet Birkan. Ankara: İmge Kitabevi.
- Hassan, Ümit (2000). *Eski Türk Toplumuna Üzerine İncelemeler*. İstanbul: Alan Yay.
- İnan, Abdülkadir (2000). *Tarihte ve Bugün Şamanizm/ Materyaller ve Araştırmalar*. Ankara: TTK Yay.
- İnayet, Alimcan (2007). *Türk Dünyası Efsane ve Masallarında Bir Dev Tipi Yal-mavuz/ Celmoğuz*. İzmir: Kanyılmaz Matb.
- Karadavut, Zekeriya (2006). *Kırgız Masalları*. Konya: Kömen Yay.
- Karayanık, Sadullah (2001). *Kırgız El Comoktoru (Kırgız Halk Masalları) Metni Esasında Kırgızcada Fiil*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Katanov, N. F. (2000). *Hakas Folkloru ve Etnografyası Metinleri*. Ankara: Türksoy Yay.
- Makas, Zeynelabidin (2000). *Türk Dünyasından Masallar*. İstanbul: Kitabevi.
- Özcan, B. Hüsnâ (2001). *Kazak Erteğileri (Kazak Masalları) Metni Esasında Kazak Türçesinde Fiil*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- Perrin, Michel (2001). *Şamanizm*. Çev: Bülent Arıbaş. İstanbul: İletişim Yay.
- Potapov, Leonid (2005). "Altay Halklarında Şaman Define Verilen Adların Semantiği". *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* 5 (1): 147- 152.
- Radloff, Wilhelm (1999). *Proben –Türkleri Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı I*. Çev: Arzu Ekinci- Yasemin Ünlü. Ankara: Ekav Yay.
- _____, (2000). *Proben –Türkleri Kökleri Dilleri ve Halk Edebiyatı VI*. Çev: Hasan Yıldız- Arzu Ekinci- Yasemin Kaya. Ankara: Ekav Yay.
- Sabih, Sabir (1982). *Azerbaycan Masalları*. Bakü: Yazıcı Yay.
- Sullivan, Lawrence (1994). "The Attributes and Power of the Shaman: A General Description of the Ecstatic Care of the Soul". *Ancient Traditions Shamanism in Central Asia and the Americas* (Edt. Gary Seaman and Jane S.Day). Denver: Museum of Natural History Published by University Press of Colorado. 29-38.
- Tehmasib, Memmedhüseyn (2005). *Azerbaycan Nağılları. II*. Cild. Bakü: Şark-Garb.
- Urmançiev, Fatih (2001). "Ekiyatlar/Masallar, Tatar Halk Edebiyatı". *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi (Nazım-Nesir)*. C. 17: 105-165.
- Yıldız, Mustafa (2002). "Masallar, Nogay Halk Edebiyatı". *Başlangıçtan Günümüze Kadar Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi (Nazım-Nesir)*. C. 21: 122- 140.
- Yılmaz, Mehmet (1994). *Kırgız Halk Masalları (Motif Index ve Tercüme)*. Yüksek Lisans Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.
- Yuğuşeva, Nadya (2001). "Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu'daki Yansımaları". *Akt: Sadık Tural. Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi* 590: 201-210.
- Zeynalı, Henefi (2005). *Azerbaycan Nağılları. I*. Cild. Bakü: Şark-Garb.

The Shaman Phenomenon Reflected in the Folktales of the Turkish World

Kadriye Türkan*

Abstract

Even if the religion or belief affecting almost every field of the social and literary life of a certain community is replaced officially with another religion or belief, it continues to live informally in art, literature and folklore for many years or centuries in proportion with its power. In this respect, the relationship between Shamanism surviving in various regions of the world by starting from Siberia and Central Asia and the folk tale, an oral prose narrative, dates back to the times when the Shaman became the performer of folktale-type narratives during religious rites. This inevitably enabled the Shaman to be involved in folktales directly or indirectly. Many elements related to Shamanism, such as the perception belonging to the universe of shamanism, being a Shaman, female shamans, a shaman's duties, resurrection, transformation, *kamlama* (rituals), healing, fortune-telling, etc. have survived to the present day by having been transferred into various types of folk literature and especially the folktale. This article will focus on how and to what degree the Shaman and Turkish Shamanism are reflected in the folktales of the Turkish world with examples selected from the folktales of the Altai, Azerbaijan, Baraba, Bashkir, Khakas, Kazakh, Kazan-Tatar, Kirghiz, Kırım-Tatar, Nogai, Uzbek, Shor, Saha (Yakutia), Tyva.

Keywords

Turkish folktales, Shamanism, Shaman, Kam, mother animal, transformation

---

* Assoc. Prof. Dr., Mehmet Akif Ersoy University, Faculty of Science and Letters, Department of Turkish Language and Literature – Burdur / Turkey
kturkan@mehmetakif.edu.tr

Образ шамана, отраженный в тюркских сказках

Кадрие Тюркан*

Аннотация

Даже если религия или религиозные верования, влияющие почти на все области общественной и литературной жизни общества, официально заменяются другой религией или верованиями, неофициально они продолжают жить в литературе, искусстве и фольклоре народа пропорционально своей силе в течение многих лет или даже веков. В этом контексте, связь между шаманизмом, распространившимся из Сибири и Центральной Азии в различные регионы, и сказками-произведениями устной прозы, восходит до исполнения шаманом сказочноподобных повествований во время шаманских религиозных обрядов. Это делает неизбежным вовлечение шамана прямым или косвенным образом в сказку. Восприятие Вселенной согласно шаманизму, шаман, женщины шаманы, обязанности шамана, воскрешение, преобразование, камлание, лечение, гадания и еще многие элементы, и в первую очередь сказки, преобразовавшись в виды народной литературы, сохранились до сегодняшнего дня. В данной статье на основе выбранных образцов из алтайских, азербайджанских, барабинских, башкуртских, хакасских, казахских, казано-татарских, кыргызских, крымско-татарских, ногайских, узбекских, шорских и якутских народных сказок исследуется какие элементы шаманизма и шамана и в какой степени отразились в сказках тюркских народов.

Ключевые слова

сказки тюркских народов, шаманизм, шаман, камлание, животное мать, преобразование

---

* И.о.доц.док. университет имени Мехмет Акиф Эрсея, кафедра турецкого языка и литературы – Бурдур / Турция
kturkan@mehmetakif.edu.tr